

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТЫВА

МУ Управление образования Каа-Хемского района

МБОУ СОШ с.Дерзиг-Аксы

СОГЛАСОВАНО
Зам. директора по УВР
МБОУ СОШ с.Дерзиг-Аксы

Донгак
« 31 » 08
Донгак Ю.Ю.
2023г.

УТВЕРЖДАЮ
Директор МБОУ СОШ с.Дерзиг-Аксы

Салчак
« 01 » 09
Салчак А.А.
2023г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

учебного предмета

«Родная (тувинская) литература»

наименование предмета (курса)

для 8 класса

на 2023/2024 учебный год

Составитель:

Кужугет Аяна Ким-ооловна,
учитель родного языка и литературы
высшей квалификационной категории

Дерзиг-Аксы
2023г.

Тыва чогаал эртеминге АЖЫЛЧЫН ПРОГРАММА

Өөредилге номунун автору ады, үндүргөн чылы: М.А.Күжүгет, Л.Х.Ооржак. «Тыва чогаал». 8 класс. Кызыл, ТывНУЧ., 2001.

Программаның ады: Куулар Д. С, Монгуш А. М. 5-11 класстарга тыва аас чогаалы болгаш литература программазы. К.: ТывНУЧ, 1994.

Ажылчын программаны Федералдыг күрүнениң өөредилге стандарттарының негелделеринге дүүштүр тургускан. Тыва Республиканын ооредилге яамызынын, Национал школа хогжудер институттун 2021 чылда кылганы торээн (тыва) чогаал эртеминге 5-9 класстарга кылганы чижек программага болгаш НШХИ-тун филология лабораториязынын улуг методизи Л.Х.Ооржактын 2023-24 ооредилге чылында кылганы чижек календарь-темалыг планнаашкынга даянып кылган

Тайылбыр бижик

8-ки класска төрээн чогаалга ажылчын программада кирген чогаалдарның даңзызын Куулар Д. С болгаш Монгуш А. М -ның тургусканы “Тыва аас чогаалы болгаш литература”(Кызыл 1994) программазынга даянып тургускан. А амгы үениң негелдезин езугаар ажылчын программаның тургузуун бижиирде, ортумак ниити өөредилгеге хамаарыштыр РФ-тиң ФКӨС-түң негелделеринге, сорулгаларынга даянып, Е.Т.Чамзырын, М.А.Кужугет, Л.Х.Ооржак оларның парлатканы “Тыва аас чогаалы болгаш литература” (Кызыл, 2012) деп чижек программазын удуртулга кылган.

Школага тыва аас чогаалы болгаш литератураны өөредириниң сорулгалары

Өөредиглиг:

- чогаал сөзүглелиниң тургузуун, уран-чеченин, ооң дылының онзагай талаларын, идея-тематиктиг утказын, композициязын ханы сайгартып;
- чогаалдың теориязының эге билиглеринге даянып, чечен чогаалдың аймаан, жанрын, хевирин, ооң бижиттинген төөгүзүн чыып;
- чечен чогаалдың онзагайын уран чүүлдүн өске хевирлери-биле деңнеп, орус болгаш өске-даа чоннарның литературазында тыва чогаалдарның
идей-тематиказы-биле хөөннеш уткалыг чогаалдарны деңнеп;
- чогаал сайгарарынга ажыглаар янзы-бүрү медээ-сүмелерни (Интернет четкизи, словарьлар, библиографтыг справочниктер, энциклопедиялар)
ажыглап сайгарарын өөредир.

Сайзырадыр:

- уругларның амыдыралче бот-тускайлаң медреселдиг көрүжүн хевирлеп, чогаадыкчы арга-шинээн;
- аас болгаш бижимел чугааны делгеренгей, утказынга дүүштүр шын ажыглап, сайгарарын сайзырадыр.

Кижизидилгелиг:

- сагыш-сеткили байлак, мөзү-бүдүжү чаагай, эптиг-чөптүг;
- кижилерге, төрөөн черинге, бойдузунга ынак, хумагалыг;
- хамааты бот-медресели бедик; ада-чурт төөгүзүн үнелеп билир;
- номчулгага сонuurгалдыг, чогаадыкчы езу-биле боданып, бодунуң туружун амыдыралдың кандыг-даа байдалында камгалап билир кижини кижизидер.

Тыва аас чогаалы болгаш литература эртемнериниң утказы болгаш тургузуу

Чечен чогаал кижиниң сагыш-сеткилиниң хөй янзы талаларын эскерип шинчилээринге, амыдыралды үнелээринге, долгандыр турар бойдуска хумагалыг болурунга өөредир. Ынчангаш литература, уран чүүлдүң өске-даа хевирлери дег, уругларның мөзү-бүдүжүн хевирлээринге болгаш эстетиктиг көрүжүн быжыглаарынга салдарлыг.

Тыва аас чогаалы болгаш литература – Тыва Республиканың школаларында кол эртемнерниң бирээзи. Ук эртемнерни өөредириниң кол сорулгазы – аас чогаалы тыва чоннуң ада-өгбелериниң чүс-чүс чылдарда чогаадып, сайзырадып келген сөстүң уран чүүлү деп билиндирбишаан, чогаалды амы-дырал-биле холбап, ханы сайгарып билир; бүгү талалыг сайзыраңгай, бедик культуралыг, тыва болгаш хөй националдыг Россия чоннарының культуразын, ооң байлаан, найыралын үнелеп билир; чараш мөзү-бүдүштүг, бодунуң үзел-бодалын, хамааты туружун камгалап шыдаар хамааты кижини хевирлээри.

Тыва чогаалдың өзөөн национал литератураның алдын фондузунда кирген чогаалдар тургузуп турар. Уругларның делегей көрүүшкүнүн, эстетиктиг негелделерин, хамааты туружун хевирлевишаан, бодунга болгаш долгандыр хүрээлелге чөптүг хамаарылгалыг, шүгүмчүлелдиг болурун чогаал кижизидер. Чечен чогаал-биле харылзаа угаап-боданырының арга-шинээн сайзырадыр, чогаалчының делегейи-биле, ооң чогаал бижиир аян-хөөнү-биле чоок таныжары болур. Чоннуң амыдыралчы байлак дуржулгазындан укталган аас чогаалы, орус болгаш делегейниң классиктиг литературазы, тыва чоннуң эрте-бурунгудан бээр онзагай культуразы кижиниң мөзүлүг аажы-чаңын үнезин хевирлээр, чогаал делегейи-биле харылзааны быжыг тудар. Ук харылзаалар уругларны орус болгаш делегей литературазының шылгараңгай чогаалдары-биле таныштырарынга, тыва чогаалды кожа-

хелбээ чоннарның чогаалдары-биле деңнеп сайгарарынга, оларның чоок болгаш ылгалдыг талаларын тодарадып билиринге өөрөдир. Чечен чогаалда уран сөстүң дузазы-биле чураан амыдыралдың илереп келирин чүгле сеткил хөлзээшкинниг эвес, а медреселдii-биле сайгарып билирин өөрөдир. Чечен чогаалды төөгү, философия, психология, педагогика, уран чурулга эртемнери-биле чергелештир көрүп болур. Ону «кижи дугайында эртем», «амыдыралдың ному», «уран-чечен шинчилел» деп адап турары анаа эвес. Тыва чогаал эртеми ниити филологияның тыва дыл эртеми-биле сырый холбаалыг. Уругларның чугаа сайзыралынга, чугаа культуразынга, хөй-ниити харылзажылгага тыва чогаал эртеминиң салдары улуг. Чечен чогаалдың дылы дыл эртеминиң бүгү адырлары-биле холбаалыг болганда, уруглар сөстүң эстетиктиг функцияларын сайгарар ужурлуг.

8-ки класска мурнунда өөрөнгөн чогаалдарны катаптаар, алган билиглерни системажыдып, түңнээр. Литератураны бөлүктөп өөренириниң системазын төндүргөш, тыва литератураның төөгүзүнүң үе-чадаларының хуваалдазын, сайзырап келгениниң база чамдык чогаалчыларның чогаадыкчы ажыл-чорудулгазының дугайында, төөгү-биле холбашкан ханы амыдыралчы чогаалдарны өөрөдир. Чечен чогаалдың сайгарылгазын ханыладыр. Чечен чогаалдың эстетиктиг үнезин база ооң литература төөгүзүңгө туружун медресеп билиринге чаңчыктырар.

Уругларга чогаалчы болгаш чогаал дугайында медресе боду дилеп тывар, шинчилээр, эртем угланыышкынныг бот-тускайлаң ажылдаар арганы бээр. Интернеттен медреселерни литература кичээлдеринге уругларның интеллектуалдыг сайзыралын бедидеринге, номчулгага сонuurгалын идепкейжидеринге, чогаал талазы-биле культуразын бедидеринге ажыглаар.

Тыва чогаал эртемин өөрөдириниң түңнелдери

Өөрөдиргениң бот-тускайлаң түңнелдери өөрөникчиниң үзел-бодалын бот-тодарадып, бот-сайзырадып, бо-углап билиринче, өөрөдириниң чугулазын, чаа билиглер шиңгээдип алырын медреселдii-биле угаап билиринче, хөй чоннарның аразынга хууда болгаш хамааты туружун быжыглап, амыдыралчы планнарын тургузуп. Ону боттандырамынче угланган болур.

Предметтиг түңнелдер кижиниң ажыл-херээниң дараазында байдалдарынче: эртемниң спецификазын медресеп билип алырынче, чаа билиглерни чедип алырының янзы-бүрү аргаларын ажыглап шиңгээдиринче, теориялыг билиглерни амыдырал-биле холбап өөрөдиринче, эстетиктиг көрүштү хевирлээринче угланган болур.

Метапредметтиг түңнелдер өөрөникчилерге чогаал эртемин өске эртемниң теория-практиктиг билиглери-биле чергелештир өөрөдиринче, өөрөдириниң бот-тускайлаң, коммуникативтиг (харылзаа тудуп, чугаалажып билириниң) регулятивтиг (бот-угланыышкынныг), чаа билиг алырының аргаларын шиңгээттиреринче угланган болур.

Тыва чогаал эртеми 8-ки класска хронологтуг, проблема-тематиктиг принципке үндезилеттинип ажылдап кылдынган. Үндезин билиглери – чечен үе болгаш чогаалчы, чогаалчы болгаш номчукчу.

8-ки класстың өөреникчилериниң кол-кол мергежилдери болгаш чаңчыгар чүүлдери

- тыва литератураның сайзырап келгениниң үе-чадаларын билир;
- өөрөнгөн чогаалының бижиттинген үези-биле харылзаазын билир, оларны литературлуг агымнар-биле чергелештир көөр, литература-төөгүлүг бадалды ниитилелдин амыдыралы болгаш культуразы-биле чергелештир көөр;
- чогаалдың этиктиг болгаш эстетиктиг шынарларын тодарадып билир;
- чогаалдың этиктиг, философчу, социал-төөгүлүг проблематиказын тодарадып билир;
- аңгы-аңгы жанрның чогаалдарын утка-шынар талазы-биле ылгап билир;
- чогаалдың уран-чечен онзагайын барымдаалап, долу сайгарылгазын кылыр;
- өөрөнгөн чогаалын бот-тускайлаң үнелээрде, литература төөгүзүнүн барымдааларын база литература теориязының айтырыгларын ажыглап билир;
- чогаалды аянның номчуп билир (номдан база шээжи-биле);
- аңгы-аңгы жанр-хевирлерниң чогаалдарына шын делгеренгей харыыны тургузуп, сөзүглелдин утказын чогаалаарының бүгү аргаларын билир;
- бижимел ажылдарның бүгү хевирлерин күүседир, чогаалдыгларның янзы-бүрү хевирлерин бижип билир;
- словарьлар, энциклопедиялар болгаш янзы-бүрү немелде материалдар-биле ажылдап билир.
- эртемни шиңгээдип алганының түңнелинге даянып, бедик культуралыг, чараш мөзү-бүдүштүг, делегей көрүүшкүнү делгем, дыл-домаа сайзыраңгай болур.

Материал-техниктиг хандырылга көргүзүглери

Өөредилге номнары, техниктиг херекселдер, таблицалар, схемалар ортумак (долу) ниити өөредилгениң сорулгаларын күүседиринге чугула херектиг өөредилге-методиктиг комплексти тургузар. Материал-техниктиг хандырылга көргүзүглери санитар эпидемиологтуг дүрүмнөр болгаш нормаларга дүг-жүп турар ужурлуг (СанПиН 2.4.2.1.178-02).

Тематическое планирование

по предмету «Родная (тувинская) литература»

наименование предмета (курса)

класс 8

учитель Кужугет Аяна Ким-ооловна

((ФИО) полностью)

Количество часов по учебному плану:

Всего 68 часов; в неделю 2 час(ов)

Плановых контрольных работ 2

Планирование составлено на основе “Тыва аас чогаалы болгаш литература” (Кызыл, 2012

Е.Т.Чамзырын, М.А.Кужугет, Л.Х.Ооржак

программа

Учебник: М.А.Ооржак, Л.Х.Ооржак «Тыва чогаал» 8 класс Кызыл,

ТывНУЧ., 2015

Календарь-тематиктиг план

№	Темалар	шагы	Үези		ЭОР ЦОР
			план	факт	
1	Кирилде кичээл: Чогаал дугайында сөс 1 кезээ. Таңдым турда, таңдаш-да мен	1			
2	С.Сарыг-оол «Улуг-Хемим» (шүлүглелден үзүндүлөр)	1			
3	С.Сарыг-оол «Улуг-Хемим». Чогаалдың темазын болгаш идеязын тодарадыры.	1			
4	Улуг-Хемим Лириктиг маадыр болгаш хем. Шүлүглелдин уран-чечени.	1			
5	Чогаадыг: Улуг-Хем—каас чараш чаякчы хем.	1			
6	Шүлүглел дугайында билиг	1			
7	Ю.Кюнзегеш Дыт	1			
8	Ю.Кюнзегеш Чөөн чүктүң кижизи мен. Символиктиг омур-хевирлерниң ужур-утказы	1			
9	М.Доржу Даг эзири. Чогаалда амыдыралдың үнези.	1			
10	С.Сүрүң-оол Ырла, Хемчик. Шүлүктүң тема, идеязын тодарадырынга чогаалчының оурунун салдары	1			
11	Ырла, Хемчик. Чогаалдың уран-чечени	1			
12	М.Кенин-Лопсан Хүттүң ужары	1			
13	К-Э.Кудажы Таңды кежи. Чечен чугааның композициязы.	1			
14	К-Э.Кудажы Таңды кежи Уран-чечен аргаларның идеяны ажыдарынга ужур-дузазы	1			
15	Таңды кежи. Кырган-авайларның өөредиглиг чагыгларының тема, идеяны ажыдарынга салдары	1			
16	З.Байсалова Тайга ээзи.	1			
17	Тайга ээзи Чогаалдың дылы, авторнун стили, дылдың чурумалдыг аргалары.	1			
18	З.На мзырай Дуруяалыг шөл. Шүлүкте бойдус темазы.	1			
	2 кезээ Тараам турда, тодуг-ла мен				
19	К-Э. Кудажы Тараа. Чогаалдың ады, эпиграфтың	1			

	идейлиг утка илередиринге салдары.				
20	Тараа. Суванның омур-хевири	1			
21	Тоожуда найырал темазы.	1			
22	Россия чоннарының литературазы. Неверов А.С. Аыштыг-чемниг Ташкент хоорай. Кижиниң шыдамык, быжыг туруштуун көргүскени.	1			
23	А.Үержаа Ажыл. Шүлүктүң идеялиг утказы, уран чурумалдыг аргалары.	1			
24	Чогаадыг Күш-ажыл кижини каастаар.	1			
25	К.д.н. К-Э.Кудажы «Кымыскаяктар»	1			
	3 кезээ Кижичурттуг, куш уялыг				
26	В.Ш.Көк-оолдуң чогаадыкчы намдары	1			
27	Самбажык. Чогаалда болуушкуннарның төөгүлүг үндезиннери.	1			
28	Самбажыкта чоннуң коргуш чок маадырлыг чоруу.	1			
29	Шииде дылдың чурумалдыг аргаларын кииргени	1			
30	Шииде бойдус чурумалының чогаалдың идеялиг утказын ажыдарыңга ужур-дузазы	1			
31	Ч.с. Чогаадыг- бадыткал Алдан-маадырлар-бистиң хосталгага ынак өгбелеривис.	1			
32	С.А.Сарыг-оол Чечен биле Белекмаа. Чогаалдың утказы, дылының чечени.	1			
33	Чечен биле Белекмаа. Либретто деп билиишкин.	1			
34	Р.Кенденбиль «Чечен биле Белекмаа» деп операзы- биле таныжары. vk.com/video-	1			
35	Шии дугайында билиг.	1			
36	Россия чоннарының литературазы. Делегей литературазы. Шиллер Ф.И. Кара сагыш болгаш ынакшыл. Чгаадыкчы ажил-чорудулгазы. Чогаалдың сюжеди.	1			
37	А.Үержаа Үш чүс харлыг кырган кускуннуң чагыы. Аторнуң чогаадыкчы намдары.	1			
38	Үш чүс харлыг кырган кускуннуң чагыы. Чогаалдыҥаас чогаалы-биле холбаазы.	1			
39	К.д. н. М. Өлчей-оол Төлөвир. Чогаалды мөзү-шынар темазы.	1			
40	М.Б. Ховалыг Ыдыктаан тук. Чогаалдың жанрының онзагайы.	1			
41	Ыдыктаан тук. Чогаалда барымдаалыг чүүлдер.	1			
42	Барымдаалыг чогаалдар-биле таныжылга.	1			
43	К.д.н. Дики Церинг «Мээң оглум Далай-лама»	1			
44	Мээң оглум Далай-лама. Очулдурган чогаалдар-биле таныжылга.	1			
	4 кезээ Авай, авай, авайымны				
45	С.Сарыг-оол Херээжен Шүлүктүң тургузуунуң онзагайы.	1			
46	С.Сарыг-оол Авамның ынак оглу. Шүлүктүң темазы, идеязы. Чоннар аразында найырал темазы.	1			
47	Россия чоннарының литературазы. А.Пушкин Тураскаал. Сөстүң күжү болгаш уран-чечен чогаалдың дээшти.	1			

48	Е.Танова Иениң салым-хуузу. Авторнуң чогаадыкчы ажыл-ижи-биле таныжылга.	1			
49	Иениң салым-хуузу. Тайылбырлыг номчулганы күүседире.	1			
50	Иениң салым-хуузу. Эпистолярлыг жанр деп билиишкин-биле таныжылга.	1			
51	А.Даржай Авамга чечээм. Боодал сонет. Дылдың чурумалдыг аргаларының ужур-дузазы.	1			
52	М.Дуюнгар Авамның тону. Чогаалдың адының символиктиг ужур-дузазы.	1			
53	М. Дуюнгар Авамның тону. Чогаалда ханы философчу утка.	1			
54	З.Намзырай Авам мени манап орар. Өөрөнгөн чогаалдарының ниити болгаш ылгалдыг талалары.	1			
55	Ч.с.а. Чогаадыг Аваларны алдын хүнге дөмейлээр мен.	1			
	5 кезээ Кижин болуру чажындан				
56	Куулар Ч.Ч. Шораан Мөзү-шынар болгаш ниитилелде социал тема.	1			
57	Шораан. Тоожунуң бижиттинген төөгүзү, ооң прототивиниң дугайында.	1			
58	Шораан. Маадырның иштики делегейиниң илереттингени	1			
59	Шораан. Маадырның өөрөдилгеге, чараш чүүлге хандыкшылы.	1			
60	Шораан Тыва чоннуң амыдырал дугайында философчу бодалдары. Сюжет болгаш композициязы.	1			
61	К.Чамыяң Ханы дазыл. Ниитилелде элээдилер болгаш ада-иелер аразында харылзаа	1			
62	Ханы дазыл. Мөзү-шынар темазы	1			
63	Ханы дазыл. Кол маадырның иштики сагыш-сеткилин ажыдарынга детальдар, бойдус чурумалының ужур-дузазы.	1			
64	К.д.н. Л.Х.Ооржак Өнүг кижин Мөзү-шынар, ниитилелде социал тема	1			
65	Хыналда ажыл өөрөнгөн темалары	1			
66	А.Ховалыг Үш үне. Шүлүктүң адында символиктиг утка.	1			
67	К.д.н. Расул Гамзатов Дыл. Мой Дагестан деп ному-биле таныжары. Дылдың чурумалдыг аргалары.	1			
68	Түңнел кичээл. Чайгы онаалгалар	1			